

SUDAN'DA KÜRESEL HESAPLAR VE DARBELER

Dr. Cafer Talha Şeker

INSAMER

IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Şeker, Cefer Talha. "Sudan'da Küresel Hesaplar ve Darbeler", INSAMER, 17.04.2019.

Soğuk Savaş döneminde dünyanın bazı bölgeleri askerî cuntalarla idare edilirdi. Soğuk Savaş sonrasında Latin Amerika'dan Doğu Avrupa'ya, Afrika'dan Uzak Doğu'ya dünyanın farklı yerlerinde pek çok ülkede demokratik yönetime geçilse de son yıllarda duraklayan küresel ekonomiyle birlikte adeta Soğuk Savaş günleri tekrar geri dönmeye başladı. Bahsi geçen bölgelerde bir yandan fakirlik ve şiddet ortamı genişlerken bir yandan da yeni darbeler görülür oldu. Son günlerde yaşanan Sudan darbesi de bunlardan biri olarak dünya gündeminde öne çıkan gelişmeler arasında yer aldı.

Sudan'daki krizlerin tarihinden sadece dış güçleri mesul tutmak elbette mümkün değil ancak ülkenin geçmişine bakıldığında Amerikalılar ile Çinlilerin sahaya girişinden sonra Sudan siyasetinde yaşa-

nanların oldukça dikkat çekici olduğu görülmekte. 2011 yılında ülkenin güneyi ile kuzeyi siyasi olarak ayrılrsa da bu iki yapı hâlâ birbirine bağımlı ve bu jeopolitikte yatırımcı olan dış aktörler de buradaki siyasette belirleyici unsurlar arasında. Peki, Sudan'ın küresel yatırımcıları kimler ve Ömer el-Beşir'i deviren darbe ile eski darbeler arasında nasıl benzerlikler kurulabilir?

Güneyde Çin'in Ağırlığı Artarken Kuzeyde Darbe

Osmanlı kaynaklarında geçen "Bilad-ı Sudan" ifadesi bugün "Sahra-altı Afrika" olarak anılan bölge için kullanılmıştır. 20. yüzyılda ise "Sudan" denildiğinde Mısır'ın güneyinden Habeşistan (Etiyopya) ve Uganda'ya kadar

INSAMER
IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

uzanan bölge kastedilmiştir. 2011'den itibaren Hristiyanların yaşadığı Güney Sudan'ın müstakil bir devlet olarak ilan edilmesiyle de dünya haritasında iki ülke bu isimle zikredilmeye başlanmıştır.

Osmanlı nüfuzu Mısır üzerinden bölgeye ulaşsa da buradaki etki alanı sınırlı kalmış, daha sonradan Mısır'ı işgal eden İngilizler Sudan'ı da müstemlekeye çevirmiştir. Afrika ülkeleri 1950'lerden itibaren İngiliz ve Fransız sömürgeciliğine karşı bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bugün millî bayrakları, başkentleri ve siyasi sınırları tanınan Afrika ülkelerinin finans, eğitim ve siyasi sistemlerinin ne kadar bağımsız olduğu ise ayrı bir tartışma mevzusudur. Sudan da bağımsızlığını kazanan ilk Afrika ülkelerinden biridir. Bağımsızlıktan kısa bir süre sonra İtalyan şirketleri vasıtasıyla ülkenin bazı bölgelerinde petrol

Sudan'ın güneyi ile kuzeyi 2011 yılında siyasi olarak ayrılrsa da bu iki yapı hâlâ birbirine bağımlı ve bu jeopolitikte yatırımcı olan dış aktörler de bu bölgedeki siyasette belirleyici konumda.

petrol şirketleriyle irtibatlı olarak dış destek arayışı içine girmiştir. Bu yıllarda Amerikalılar ve bazı tanınmış Suudi isimler Sudan'ın petrol rezerviyle ilgilenmiştir.

Jeopolitik çıkarlar gereği ABD'den destek alınsa da Sudan-ABD ilişkileri uzun vadede Çin'in sahaya girmesinin önünü açacak şekilde sonuçlanmıştır. Sudan, süreç içerisinde

artan nüfusu ve fakirliğin etkisiyle de şiddet mağduru ülkelerden birine dönüşmüştür. Batılı dev enerji şirketleri ülkenin tabii kaynaklarını çıkarıp işlemek isteseler de ülkedeki istikrarsız ortam sebebiyle uzun yıllar boyunca bu gerçekleşmemiştir.

Sudan'da Arapça konuşan halk, kabileler ve dinî gruplar olarak bölünmüş, 21. yüzyılla birlikte ülkeyi ikiye bölecek kadar şiddetlenen çatışmalar, devleti fazlasıyla yıpratmıştır. Güney Sudan'da yıllarca devam eden savaşa Çin tarafından gönderilen silahların Sudan'ın ikiye bölünmesine kayda değer bir katkı(!) sağladığı söylenmektedir. 2011 yılına geldiğinde de Güney Sudan, Hartum'dan ayrılıp başkenti Juba olan yeni bir devlet olarak ilan edilmiştir. Ancak kısa süre içinde bu kez Güney Sudan'da iç savaş başlamıştır. 2018'de sona eren Güney Sudan iç savaşı, ülkenin petrol üretim alanlarında cereyan etmiştir. Sudan'ın başkenti Hartum'un geri kalmış bir köyü gibi görünen Güney Sudan'ın başkenti Juba'nın geliştirilmesi ve kuzeydeki Sudan'dan uzaklaşıp Kenya ve Etiyopya gibi Hristiyan komşularıyla yakınlaşması için Çin'den sağlanacak altyapı ve finans desteğinin değerlendirilmesine karar verilmiştir. Güney Sudan'ın önce yeni otoyollarla, sonrasında ise demiryollarıyla zikredilen Doğu Afrika ülkelerine bağlanması için Çin'in kredilerinin ve teknik desteğinin alınması planlanmıştır. Zira güneydeki kaynakları kuzeydeki Port Said Limanı'na bağlayan petrol boru hatları da Çin desteğiyle inşa edilmiştir.

Bu çerçevede 5 Nisan 2019 günü Güney Sudan yönetimi, Pekin'in sağladığı kredilerle yapılacak büyük altyapı projelerine karşılık Çin için ürettiği günlük petrol varil rakamını artıracığını ilan etmiştir. Bu açıklamadan bir hafta sonra Güney Sudan'ın bağlı olduğu eski başkent Hartum'da askerler, Cumhurbaşkanı Ömer el-Beşir'i devirmek için darbe yaptıklarını

ve iki yıllık geçici hükümet kurarak Sudan'ın kontrolünü ele geçirdiklerini açıklamıştır. Bu gelişmeler üzerine gözler ülkede yatırımı bulunan büyük aktörlere çevrilmiştir. Bu noktada Sudan'da büyük yatırımları olan Çin'in tepkisi ve eski büyük yatırımcı ABD'nin tavrını okumak için bu iki ülkenin Sudan'daki çıkarlarına bakmak gerekmektedir.

Sudan Petrolünün İşletilmesinde Amerikalı ve Çinli Yatırımcılar

2018'de Güney Sudan'da çatışmaların sona erdiği dönemde, Sudan'daki protestolar başladı. Ülke 2019 yılına da bu protestolarla girdi. Özellikle başkent Hartum'da halk, kötüye giden ekonomik şartlardan ötürü sokaklara inerek hükümeti protesto etti. Gıda fiyatlarındaki fahiş artış ve iyice bozulan düzene karşı şiddetlenen tepkiler, buna karşın hapse atılan protestocular, Ömer el-Beşir'in 30 senelik iktidarını sallamaya başlamıştı. 1989'da darbeyle iktidarı devralan el-Beşir, son dönemde ABD baskıları karşısında Ortadoğu'nun marjinalleşen diğer ülkeleriyle yakınlaşmaya çalışmış, küresel aktör olarak da Çin'den destek alacağını ummuştu. 2017'den itibaren ABD'nin Sudan üzerindeki baskısını azaltmasıyla rahatlamayı uman Ömer el-Beşir, dışarıdan kredi ve siyasi lobi desteği almak umuduyla bir yandan Yemen savaşında Suudilerin yanında yer almış bir yandan da Suriye'nin Arap Birliği'ne döndürülme teşebbüslerine destek vererek Şam'ın yanında olduğunu göstermişti; ancak bu beklentilerinin hiçbiri gerçekleşmedi.

İngiliz ve Amerikan enerji sektörü raporları, Sudan'ın zengin fosil kaynaklarına dikkat çekmektedir ve bu zenginlik Çin'in desteğiyle piyasaya arz edilmektedir. Nisan 2019 darbesinin Çin'in ülkedeki nüfuz sınırlarına ne kadar etki edeceği ise önümüzdeki günlerde netlik kazanacaktır.

Amerikalıların Sudan'daki geçmişine bakacak olursak, 1970'lerde *Chevron*'un Sudan'da keşfettiği petrol yataklarının ülkeye hiçbir hayrının dokunmadığını söyleyebiliriz. Bazı iddialara göre *Chevron*'u Sudan'a sokan kişilerden biri, o günlerde Birleşmiş Milletler elçisi olan George H. W. Bush idi. *Chevron*, ülkenin güney kısmında petrol bulsa da bu bölgelerde yaşanan çatışmalar şirketin çalışmalarını engelliyordu. Ülkedeki bu istikrarsız ve güvensiz ortamda yatırımlarını sürdüremeyen şirket, sonunda Sudan'dan çekildiğini açıklamak zorunda kaldı. IMF kredileriyle Sudan'a giren şirket, geri çekilme sebebiyle buradaki çalışmaların maliyetini Hartum'un üzerine yıkmak istedi. Bu süreçte İngiliz-Hollanda ortaklığı *Shell* de sahaya girmişti. *Chevron* 1984'te Sudan'daki faaliyetlerini durdurdu ve bundan sonra Sudan hükümeti üzerindeki baskılar belirgin bir şekilde artmaya başladı. 1969'da bir darbeyle iktidara gelen ve sonradan cumhurbaşkanı olan Cafer M. Nimeyri ise, *Chevron*'un ülkedeki faaliyetlerine devam etmesi için bir yandan isyancı gruplara karşı savaşıyor bir yandan da Amerikalıların kendisini yarı yolda bırakmasını önlemeye çalışıyordu. Nimeyri bu süreçte Türk asıllı Suudi iş adamı Adnan Kaşıkçı ile de bir anlaşma yaparak Suudi sermayesini Sudan petrollerine çekmeye çalıştı. Amerikalı önemli dostlara sahip olan A. Kaşıkçı, aynı zamanda beynelmilel silah ticaretinde rol oynayan mühim bir isimdi. Kaşıkçı, *Chevron*'un Sudan'daki faaliyetlerini sürdürmesi için Nimeyri lehine lobi yapmaya başladı. Bunun üzerine Amerikalılar Sudan'da ortak çıkarları sürdürebilmek için Nimeyri'ye Güneylilere petrol gelirinden pay vermesini tavsiye ederek çözüm teklifinde bulundular. Bu ise, uzun vadede Sudan'ın ikiye bölünmesinin temellerini atan bir hamleydi. ABD'nin Sudan'a verdiği silahlar cumhurbaşkanını güçlü tutsa da Nimeyri artık iç siyasette müttefiki Müslüman Kardeşler ile de anlaşamıyordu ve bazı Müslüman Kardeşler mensuplarını hapse

attı. Sudan petrollerine büyük önem veren ABD Başkan Yardımcısı George H. W. Bush, Mart 1985'te "insani yardım" bahanesiyle ülkeyi ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında Nimeyri'ye ABD desteğini almaya devam etmek istiyorsa bazı sözler vermesi ve bunları icraata geçirmesi yönünde baskı yapıldı. Aynı yılın nisan ayında Washington'a giden Cumhurbaşkanı Nimeyri, ABD Başkanı ile görüşüp ekonomik yardım talep etti. Ancak ülkesine dönmek üzere yola çıktığında Hartum'da sokaklar protestocularla dolmuştu. Nimeyri, üzerindeki artan baskıları ve kötü giden ekonomiyi yönetemediği gibi ABD ile de anlaşamamıştı. Bu koşullar askerleri harekete geçirdi ve ülkede yeni bir darbe daha gerçekleşti. Bu noktada Nimeyri'nin iktidardaki son yılı ile Ömer el-Beşir'in son yılı arasındaki büyük benzerliğe de özellikle dikkat çekmek gerekiyor. Her iki isim de dışarıdan destek ararken yalnız bırakılmış ve içeriden darbe yemeleri sağlanmıştı.

Nimeyri'yi darbe ile iktidardan indiren askerler, bir yıllık geçici hükümet ilan ettiler. *Chevron* ile geçici askerî rejim arasındaki pazarlıklar bir süre daha devam etti. Sudan'ı Osmanlı-Mısır idaresinden uzaklaştıran tarihî Mehdi İsyani liderinin torunu ve Oxford mezunu iktisatçı Sadık el-Mehdi, yeni oluşturulan hükümette başbakan yapıldı. Ancak Amerikalılar ile münasebetler beklenildiği gibi ilerlemeyince Washington'dan gelen yardımlar kesildi ve 1989'da Hartum'da yeni bir darbe ile bu kez General Ömer Hasan el-Beşir iktidara geçti.

General el-Beşir'in iktidarında bu defa da yeni bir çıkar grubu hükümeti ele geçirmeye başlayacak ve Amerikalılarla pazarlıklarda bu kişiler önemli rol oynayacaktı. İngiltere ve Fransa'da eğitim aldıktan sonra Sudanlı Müslüman Kardeşler hareketinde öne çıkan Millî İslami Cephe Lideri Hasan el-Turabi, el-Beşir'in darbesi sonrasında tevkif edilenler

arasında yer alsa da daha sonradan onun darbeci yönetime destek verdiği anlaşıldı. Ancak reformist İslamcı düşünceleriyle Batı'da da dikkat çeken el-Turabi ve takipçileri, bir süre sonra devlet kadrolarına sızarak ülkeyi ele geçirmeye çalışmakla itham edileceklerdi. El-Turabi, yıllarca ülke siyasetinde öne çıkan bir aktör olsa da zamanla el-Beşir'in karşısına geçecekti. Güneydeki petrolü kontrol etmek ve Amerikalılarla paylaşarak maddi kazanç elde etmek isteyen hükümet ise, bir yandan bölgede etkin olan Nuer ve Dinka kabilelerini bölgeden uzaklaştırmaya çalışıyor bir yandan da Amerikan petrol şirketlerini ülkede tutmak için diplomasi yapıyordu. *Chevron*'un Sudan'daki petrol imtiyazı hâlâ geçerliydi ve şirket ülkede faaliyete geçmek için güvenlik ve siyaset alanlarında reformlar yapılması için ısrar ediyordu. Ancak savaş ortamının sürmesi sebebiyle *Chevron* 1992'de Sudan'daki imtiyaz haklarını el-Turabi'nin adamlarına ait *Concorp* şirketine satarak ülkeden çıktı. Böylece el-Turabi, el-Beşir karşısında büyük bir koz elde etmiş oldu. Ömer el-Beşir'le aralarındaki rekabet nedeniyle el-Turabi 2000 yılından itibaren gözaltında tutuldu, hapsedildi ve 2016 yılında da vefat etti. Hasan el-Turabi'nin orduda ve bürokraside yerleşmiş pek çok adamı vardı.

Amerikalılar Sudan'daki haklarını Sudanlı ve Kanadalı müttefiklerine bırakarak ülkeden çekilirken bu defa Asyalı oyuncular sahaya girmeye başladı. Ülkedeki altyapı işlerine destek sağlayan *CNPC* (*Çin Millî Petrol Şirketi*), Sudan petrolünde %40 hisse sahibi oldu. Projenin diğer ortakları ise Malezyalı *Petronas* (%30), Kanadalı *Arakis* (%25) ve *Sudan Millî Petrol Konsorsiyumu* (%5) idi. 1999'da Güney Sudan'daki petrol yataklarından kuzeydoğuya doğru Kızıl Deniz'deki Port Said'e inşa edilen Nil Petrol Boru Hattı sayesinde, güneydeki petrol kuzeydeki limana pompalanmaya başlandı ve böylece üretim de arttırıldı. Bu noktada

Chevron'un hisselerini el-Turabi'nin çevresine bırakması ve aynı yıl Kanadalıların Sudan piyasasına girerek Sudan'dan hisse almaları da ayrıca dikkat çekicidir. Güney Sudan, 2011'de topraklarının altı petrol zengini üstü ise savaşlar sebebiyle fakirlik mekânı olan ayrı bir devlet olarak kurulmuş olsa da güney petrolü ancak Hartum'dan geçerek dış pazarlara ulaşabilmektedir.

Güney-Kuzey Hattı ve Dış Destek

Yıllardır Sudan'ı sarsan istikrarsızlık Arap Baharı sonrası ülke yönetimini daha da zor bir duruma soktu. Ömer el-Beşir Ocak 2019'da Katar'a giderek kredi istedi. Aynı günlerde Sudan Petrol Bakanlığı'ndan yapılan bir açıklamaya göre Rusya, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden Sudan'a yardım teklifi geldi. Ancak Mısır ve Katar ziyaretlerinde aradığı desteği bulamadığı iddia edilen el-Beşir'e Suudi Arabistan'dan destek açıklaması yapıldı. Ne var ki 10 Nisan günü harekete geçen askerler Ömer el-Beşir'i devirdi. Savunma Bakanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı General Ahmed Awad İbn Avf, geçici askerî hükümetin başına geçti. 1989'da Ömer el-Beşir darbe ile yönetime gelirken kendisine Mısır destek vermişti; 30 yıl sonra darbe ile yönetimden giderken Mısır yine ülkenin yeni darbecilerine destek mahiyetinde açıklamalar yaptı. Komşu Mısır'dan başka Sudan'da yaşananlar hakkında tepkisi merak edilen bir diğer ülke de Türkiye oldu. Sadece Batı medyası değil Çin resmî haber ajansı *Xinhua* bile Türkiye'nin darbeye nasıl tepki verdiğini haber yaptı. Zira Türkiye son yıllarda Kızıl Deniz sahilindeki Sudan toprağı Sevakin Adası'nda ve Hartum'da bazı yatırımlar başlatmıştı. Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan, darbenin ülkeye zarar vereceğine dair ifadelerde bulundu. Rusya'dan yapılan açıklamalarda da darbe "anayasaya aykırı hükümet değişikliği" olarak tasvir edildi. Hem Güney hem de Kuzey Sudan'da büyük projeleri olan

Çin ise, iç siyasetteki değişikliklerle alakadar olmayıp her halükârda Hartum ile ilişkilerini devam ettireceğini açıkladı.

İlk defa iç savaşlar ve fakirlikle imtihan vermeyen Sudan'da geçmişte dışarıdan gelen desteklerle halkın sokağa inmesi frenlenmiş, ancak petrol bölgelerindeki çatışmalar sürmüştür. Son süreçte ise dışarıdan beklenen kredi desteğinin gelmemesi, ülkede bir kez daha askerî darbeye yol açmıştır. Yaşanan gelişmeler, "Geçmişte hisselerini Sudan'a bırakan Amerikalı yatırımcılar ülkedeki Çin hisselerinin genişlemesini önlemek istiyor olabilirler mi?" sorusunu da akıllara getiriyor. Bu sorunun cevabı zamanla netlik kazanacak. ABD, eski Cumhurbaşkanı Nimeyri ile anlaşamadığında Amerikan basını Nimeyri'yi "aşırı dinci" ve "şeriatçı" bir lider olarak tasvir etmişti. Ömer el-Beşir de tıpkı Nimeyri gibi Batı'da benzer başlıklarla tasvir edilerek ve yine bir nisan günü askerî bir müdahaleyle indirildi. Her iki ismin de ekonomik şartların ve jeopolitik ağırlığın kurbanı olduğu aşikâr.

Sonuç olarak, Arap Baharı sürecinde iktidar değişikliği yaşamayan Cezayir gibi Sudan da son günlerde iktidar değişikliğiyle gündeme gelmiştir. Cezayir, Afrika-Avrupa hattındaki enerji transferinde kilit rol oynayan bir ülkedir. Sudan ise 2011'de ikiye bölünmüş olsa da Güney Sudan'daki küresel çıkarlar hâlâ Hartum'daki iktidarlar için güvenlik meselesidir ve güneydeki kaynaklar kuzey hattına bağlı olduklarından, Hartum'da iktidara tutunmak isteyenler dışarıdan kredi alarak ülke ekonomisini toparlamak istediklerinde, güney-kuzey hattında çıkarları bulunan küresel yatırımcılarla anlaşmak zorundadır. Meseleye büyük aktörler açısından baktığımızda diyebiliriz ki, güneyde Çin'in ağırlığı artarken kuzeyde Amerikan nüfuzunun yeniden güçlenmesi durumunda, Sudan jeopolitiğinde karşılıklı bağımlılık üzerinden Washington-Pekin dengesi sağlanmış olur.